

році. Зменшення частки робітників відбулося лише у вірмен та тата р. Поляки, німці та білоруси займали середнє місце з незначним збільшенням. Частка службовців, питома вага яких серед всього населення виросла на 5,6%, різко збільшилась серед українців, росіян, євреїв, вірмен, німців та латишів і зменшилась у білорусів та поляків. Підприємницькі верстви, а саме, у господарі, що використовували найману працю, збільшилися лише у євреїв, поляків та латишів. Група господарів, які залучали до виробництва членів своєї родини, збільшилась у всіх народностей, за винятком вірмен, у яких спостерігалось різке зменшення - 3,2%. Одиноці, а це здебільшого особи, що займалися кустарними промислами, зменшилися у всіх національностей, крім татар.

Отже, у результаті соціально-економічних перетворень у державі, значних змін зазнає соціальна структура суспільства. Впроваджувана радянською владою політика державного регулювання соціальної структури суспільства, кінцевою метою якої було досягнення соціальної однорідності, на початку 30-х років досягла своєї мети. Протягом досліджуваного періоду співвідношення соціальних верств у середовищі національних меншин невідомо змінилося. Вони значно відрізнялися від показників титульної нації, проте ця різниця визначалася не винятковим соціально-економічним становищем, а рівнем урбанізації в їхньому середовищі, який у представників національних меншин Харківщини був значно вищий, ніж в українців, тому і такі соціальні групи як робітники та службовці переважали в їх структурі.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Духопельников В.М. Деятельность местных органов власти Харьковщины среди национальных меньшинств в 20-30-е годы XX столетия // Эпоха. Культуры. Люди (история повседневности и культурная история Германии и Советского Союза. 1920-1950-е годы). // Материалы международной научной конференции (Харьков, сентябрь 2003 г.): Сб. докладов. - Харьков, 2004. - С.88-100; Скоробогатов А. Территория та населения Харьковщины у 20-30-х роках XX століття // Березіль. - 1997. - № 11-12. - С. 132-147; Харьков многонациональнш. - Харьков, 2004; 2. Первая всеобщая перепись населения Российской империи. 1897. ХЪУШ. Харьковская губерния. - М.,1903. - С. 188-192; 3. Коваленко І. Харків у демографічному відношенні // Статистичний бюлетень ЦСУ України. - № 24. - С. 34; Всесоюзний перепис людности 1926 р Т. XXIX. - М: ЦСУ СРСР, 1930. - С. 289; 4. Ступішин П.П. Соціальний склад людности Харківщини // Статистичний бюлетень. -Харків: Харківське окружне статистичне бюро, 1929. - Кн. VIII. - С. 4; 5. Там само. - С. 4; 6.Якубова Л.Д. Соціально-економічне становище етнічних меншин в УСРР (20-і - початок 30-х років XX ст.). - К., 2004. - С. 337; 7. Всесоюзний перепис людности 1926 р. Т. XXIX. - М., 1930. - С. 455-471; 8. Там само. - С. 289; 9. Курман Н.В., Лебединский И.В. Население большого социалистического города. - М., 1968. - С. 129; Хоменко А. Сучасне українське місто в класовому відношенні (Спроба соціальної характеристики). - Харків, - С. 27; Ступішин П.П. Вказана праця. - С. 15; 10. Всесоюзний перепис людности 1926р. -Т. XXIX. - М., 1930. - С. 455-459; 11. Там само. - С. 460-464; 12. Там само. - С. 466; 13. Отчет о деятельности комиссии по делам нацмен с 15 марта 1927- по 15 апреля 1928 гг. // ДАХО.-Ф. Р-845.-Оп. 3.-Спр. 1205. - Арк. 242-243.

В.Г. Москаленко

СТАНОВЛЕННЯ ОСНОВ ЗАГАЛЬНОГО ВИБОРЧОГО ПРАВА В УСРР (20-30 РР. XX СТ.)

Процес становлення в Україні громадянського суспільства на демократичних засадах безпосередньо пов'язаний з удосконаленням виборчого законодавства, адекватному стану суспільних відносин. Одним з актуальних завдань законодавства є визначення змісту та обсягу прав громадян, основ та принципів виборчого права.

В умовах відсутності чіткої стратегії державотворення та правотворення, жорсткої конкуренції владних структур у ході виборчих кампаній на загальнодержавному рівні зростає необхідність у глибоких наукових дослідженнях з історії становлення загального виборчого права. Тому неупереджений аналіз, осмислення процесу становлення загального виборчого права в УСРР є однією з умов не повторення помилок минулого, становлення дійсного самоуправління народу, що повинно реалізуватись у дійових і оптимальних структурах представницьких органів влади, які б відповідали сучасним формам організації суспільного життя.

Історія вчить нас використовувати досвід минулого, що надає можливість у подальшому уникати помилок. Справа ж істориків донести зміст подій у їх дійсному, реальному, правдивому вигляді.

Дослідження процесу становлення інституту виборності в УСРР становить значний науковий пізнавальний та суспільно-політичний інтерес. Він зумовлений насамперед важливою роллю, яку зіграли і відіграють зараз вибори у суспільно-політичному житті українського народу, його боротьбі за становлення демократичного суспільства.

Ефективній організації виборів на сучасному етапі сприяють теоретичні дослідження науковців з історії становлення виборчого права на теренах України. У правовій й історичній науці з проблеми, що

.....
досліджуються, дуже мало відповідних праць, а ті з них, які видані, розглядають лише окремі аспекти виборів, до того ж не позбавлені ідеологічного забарвлення минулих років¹.

З огляду на це радянське виборче право залежало від реалізації на практиці більшовицької моделі соціалізму, предметом дослідження обрано науковий аналіз процесів та явищ історичного значення, пов'язаних із становленням основ загального виборчого права в УРСР 20-30 рр. ХХ ст.

Об'єктом дослідження є архівні та опубліковані матеріали вищих органів влади й управління УСРР, УРСР, СРСР, постанови партійних комітетів різних рівнів.

Враховуючи актуальність, науково-практичне значення, недостатній, з погляду сучасного підходу, рівень наукової розробки даної проблеми, автор ставить за мету проаналізувати характер і зумовленість основних тенденцій у формуванні загального виборчого права в УРСР. Досягнення цієї мети реалізується через постановку більш конкретних завдань:

- аналіз впливу партійних органів на законодавче створення радянського виборчого права;
- дослідження механізму формування та реалізації загального виборчого права;
- співвідношення принципів становлення основ загальновиборчого права з цілями партійно-державного апарату СРСР та УРСР.

Політичний і публічний характер виборів задається волевиявленням народу, що реалізується в найбільш загальному вигляді через вибори, основні принципи яких законодавчо згруповані в систему. Загальновідомо, що виборча система – передбачений законодавством порядок формування представницьких органів держави, а правові норми, які регламентують цей порядок, у сукупності складають виборче право.

Основними джерелами виборчого права в УСРР (20-30 рр. ХХ ст.) були Конституції УСРР 1919р., 1929 рр, Конституція УРСР 1937 р та положення, інструкції про вибори до органів влади.

Чільне місце в виборчому законодавстві посідає загальне (активне) виборче право.

Конституційне право є одним з дієвих засобів реалізації права громадян на участь в управлінні державними справами – права вільно обирати представників до органів влади. Здійснення загального виборчого права перебуває в самій основі виборчого процесу, без його втілення в реальну практику не можна вести мову про дійсно демократичні вибори.

Можна констатувати, що виборча система УРСР, яка формувалася на початку 20-х років на законодавчому рівні була позбавлена елементів демократії. Однією з характерних ознак радянської виборчої системи до середини 30-х років було запровадження виборів на принципах нерівного непрямого права при відкритому голосуванні, а також незагальність виборів, тобто діяв принцип нерівноправності громадян.

Загальновідомо, що рівноправність – це однаковість, тобто рівність прав людини і громадянина, яка поділяється на загальнонаціональну та юридичну. Загальнонаціональна рівноправність – однаковість природних прав і свобод кожної людини. Рівність людей – фактична реальна можливість у використанні своїх природних прав і свобод. Зважаючи на об'єктивно зумовлену, закономірну неоднаковість властивостей, особистих здібностей, реальних можливостей кожної людини та особливості індивідуальних умов її життя, соціальна нерівність як неминучий результат і вияв такої неоднаковості може бути лише частково послаблена, пом'якшена за допомогою спеціальних заходів (пільг або обмежень) з боку держави. На державному рівні в 20-ті рр. для значної частини громадян вводиться низка обмежень у виборчих правах. Обмеження прав людини – це сукупність усіх явищ, які окреслюють зміст та обсяг прав людини. До складу цих явищ можуть входити, зокрема, юридичні норми встановлені національним правом. У цьому випадку певні обмеження прав є наслідком нормотворчої діяльності державних органів. Юридичної рівноправності, тобто рівності статусу державно-правоздатних суб'єктів, насамперед, однаковості їх конституційних прав теж не було. Згідно з чинною на той час Конституцією УСРР 1919 р. законодавчо (стаття 21) закріплювався перелік громадян, які не мали виборчого права, що явно вписувалося в проголошену партійно-державну модель диктатури пролетаріату.

Виборча система за Конституцією УСРР 1919 р. відображала загально соціально-політичну ситуацію в країні. Не вибирали і не могли бути обраними особи, які використовували найману працю з метою отримання прибутків; громадяни, які жили на нетрудові доходи, як-от: відсотки з капіталу, прибутки від підприємств, надходження з майна тощо. На конституційному рівні в УСРР приватні торговці, торговельні й комерційні посередники; ченці й духовні служителі церков і релігійних культів, службовці й агенти колишньої поліції, особливого корпусу жандармів і охоронних відділень були позбавлені права голосу. Крім того, не мали права голосувати особи, визнані у встановленому порядку душевнохворими, так само громадяни, які знаходились під опікою, засуджені за злочини на термін, встановлений судовим органом².

З переходом країни до НЕПу з'явилася нова категорія громадян, яка займалась приватним підприємництвом і в тій чи іншій мірі експлуатувала чужу працю. Це викликало «корекцію» виборчого законодавства. У жовтні 1921 р. ВУЦВК УСРР прийняв новий закон про виборчі права громадян, згідно з яким права голосу позбавлялись особи, що займалися торгівлею, орендою, промислами³. 10 вересня 1924 р. ВУЦВК і Раднарком УСРР затвердили «Положення про виборчі права громадян та порядок проведення виборів», у якому було затверджено вичерпний перелік осіб, що мали право голосу й були позбавлені його.

У листопаді 1925 р. ВУЦВК і Раднарком УСРР ухвалили нове «Положення про виборчі права громадян», до якого були внесені деякі уточнення. Але й після втілення у життя вищезгаданого «положення» коло осіб, які були позбавлені виборчих прав, залишалось дуже значним.

Така ж тенденція позбавлення прав збереглася і в наступні роки. У вересні 1926 р. була прийнята інструкція ВУЦВК УСРР «Про вибори до Рад». У ній більш жорстко, ніж попередні роки, визначалося коло осіб, які користувались правом голосу. Інструкція скасовувала права, які надавалися в 1925 р. крамарям за патентом I розряду, нижчим категоріям служителів культу, кустарям, які в тому чи іншому вигляді користувались найманою працею. Унаслідок кількість громадян, позбавлених виборчих прав, зросла. Так у Кривому Розі кількість таких осіб у 1927 р. зросла до 1915 осіб, що склало 11,2 % від загального числа виборців (близько 17 тисяч). Порівняно з 1924 р число позбавлених виборчих прав подвоїлось з 5,5% до 11,2%, що значно перевищувало середній рівень по УСРР, який складав 7,7%⁴. Нерідко до списків позбавлених виборчих прав включались громадяни, які кинули торгувати декілька років тому, червоноармійці, батьки яких колись декілька місяців займалися торгівлею. У деяких містах до числа позбавлених прав потрапляла інтелігенція, на селі – середняки⁵.

У результаті втілення вищезгаданої інструкції ВУЦВК у життя число позбавлених прав в Україні зросло більше, ніж у два рази. На той час існувала певна залежність між розмірами міст і кількістю громадян, позбавлених виборчих прав. Найбільше останніх було в невеликих містах і селищах, в яких майже повністю був відсутній фабрично-заводський контингент, але було багато підприємців, власників майстерень, крамарів. Всі вони, згідно із чинним законодавством, вважалися особами, що експлуатують чужу працю, і потрапляли до списків позбавлених виборчих прав. Число позбавлених виборчих прав в УСРР збільшилось удвічі.⁶ У Києві в 1925-1926 рр. було позбавлено права голосу 13,5 тис., у 1926-1927 рр. – 20,7 тис. громадян, що складало 10,3% загального числа виборців⁷. В Одесі число позбавлених прав зросло до 21,7 тис. і досягло 10% виборців⁸. Вищезгадане переконливо демонструють статистичні дані 20-х років. Вони показують, що відсоток громадян, позбавлених виборчих прав, був нижчий у великих містах і підвищувався у міру зменшення кількості населення міст. Особливо він був великим в містечках, де проживало населення, яке займалося торгівлею. У низці випадків позбавлених виборчих прав там було навіть більше, ніж тих громадян, хто мав право обирати. Так у містечку Мінківці Кам'янець - Подільського округу виборчі права мали 118 громадян, а не мали права голосу – 224. В інших містечках цього ж округу: Чемирівцях відповідно – 350 і 435, Ляцкоруні – 415 і 408, Зінькові – 978 і 770. У міру збільшення кількості робітників в містах – число громадян, позбавлених виборчих прав, зменшувалося. У пролетарському Луганську кількість громадян, позбавлених виборчих прав, складала 5%, а в Харкові – 4%⁹.

При складанні списків виникало багато помилок механічного походження. Як наслідок, різко збільшилась кількість скарг від тих, хто вважав це незаконним. Тому боротьба за право голосу мала принциповий і життєво-важливий характер. Так тільки протягом 1927 року в результаті розгляду скарг були відновлені у праві голосу по місту Кривий Ріг 76 осіб, які потрапили до списків позбавлених виборчих прав помилково¹⁰.

У жовтні 1928 р. була опублікована нова інструкція ВУЦВК та РНК УСРР «Про вибори до Рад», в якій відображено подальше збільшення чисельності жителів міст, які позбавлялися виборчих прав.

15 травня 1929 р. XI Всеукраїнський з'їзд Рад затвердив нову Конституцію УСРР, де в III розділі законодавчо закріплювалися виборчі права громадян. Основний Закон УСРР 1929 р. закріпив перелік громадян, позбавлених виборчих прав (ст.67)¹¹. На 1928 – 1929 рр. – кількість громадян, позбавлених прав, нараховувала 253,9 тисяч осіб, що становило 9,8% виборців (проти 175,1 тис. чоловік в 1926-1927 рр.)¹².

У жовтні 1930 р. центральні органи держави й республіки прийняли інструкцію, яка регламентувала порядок виборів в 1930-1931 рр. У ній уточнювався порядок позбавлення виборчих прав громадян і їх поновлення¹³.

Утиски у виборчих правах мали тяжкі наслідки для громадян. Вони обкладалися додатковим або спеціальним податком, виключалися з членів профспілок, при цьому могли втратити роботу, право на пенсію й соціальне забезпечення, пільги на житлову площу, навчання дітей та вступ їх до ВНЗ.

Громадяни, позбавлені можливості обирати, мали право опротестувати рішення виборчої комісії. Дозволялося відновлення свої виборчих прав шляхом подання заяв, де, крім об'єктивних даних (прізвище, адреса), вказувався номер за списком, причини позбавлення прав і докази громадянина, на основі яких він вважав рішення комісії неправомірним. Заяви розглядалися виборчими комісіями, і лише незначна частина з них задовольнялася.

Безумовно, правляча партійна еліта добре розуміла неможливість утвердження тоталітарного режиму без повної підлеглості селян, які становили більшість населення республіки. Намагаючись зберегти за собою пріоритет при визначенні кандидатур на виборні посади та забезпечити абсолютну більшість при голосуванні, партійно-державний апарат вживав всіх можливих заходів, щоб зіштовхнути на узбіччя політичного життя можливих опонентів, «ворогів народу». Для цього використовувалися різноманітні методи економічного, соціального та психологічного тиску.

У період виборчої кампанії 1930-1931 рр., згідно з офіційною статистикою, число громадян, позбавлених прав, зменшилося в два рази: з 8,5% до 4,9%. У містах УСРР воно складало 5%, в селищах – 4,9%, в цілому в республіці – 4,4%¹⁴.

Правда, утішатися цими цифрами не доводилося. Адже саме в той час у республіці пройшла ціла серія політичних процесів, на яких були обмовлені та засуджені цілком невинні люди, без суду і слідства репресовані сотні тисяч селян, яких було оголошено куркулями.

Крім того, списки позбавлених прав від однієї виборчої кампанії до іншої значно змінювалися. Позбавлення прав, згідно з вищезгаданою інструкцією ВУЦВК, відбувалося тільки під час підготовки і проведення виборів. Цю роботу перевірки та опублікування списків виконували виборчі комісії. У перервах між виборчими кампаніями позбавлення прав інструкцією не передбачалося і на практиці не дозволялося, хоча цього не завжди дотримувалися місцеві органи влади. У проміжках між виборами сільські, селищні та міські ради виконували тільки реєстрацію позбавлених прав. Ради на своїй території вели поіменний облік громадян, позбавлених прав, щоб перед виборами списки передати до виборчих комісій. У багатьох випадках складання списків громадян, позбавлених виборчих прав, велося працівниками органів рад дуже недбало. Часто списки були неповними, неточними, що відбувалося з найрізноманітніших причин: зміна місця проживання, знаходження інших джерел існування, амністія, смерть тощо.

Часто за основу бралися старі списки, із них викреслювались прізвища вибулих громадян, включалися прибулі, й отриманий результат опублікували як остаточний. У сільській місцевості, як і в містах, певної установленної форми ведення списків громадян, позбавлених прав, не було, до того ж сільради постійного обліку не вели. Списки складалися в період виборчих кампаній. Траплялися часто випадки, коли старі списки губилися.

У жовтні 1934 р. була прийнята інструкція про вибори до рад і на з'їзди рад УСРР¹⁵. У ній передбачалося певне скорочення числа громадян, позбавлених прав. Дозволялося відновлення у виборчих правах дітей «куркулів», якщо вони займалися суспільнокорисною працею, виселених «куркулів», які позитивно себе зарекомендували на місці нового поселення. Хоча в умовах постійних порушень законів, правопорядку це звучало по-фарисейськи.

Після прийняття вищезгаданої інструкції, згідно з офіційними даними, число громадян, позбавлених прав, в містах і селищах становило 2,4%, на селі – 2,6%¹⁶.

Позбавлення громадян виборчих прав впливало із сталінської концепції загострення класової боротьби в країні в міру просування до «соціалізму». У результаті відбувалося штучне звуження й обмеження низки соціальних груп у своїх правах. Механізм позбавлення виборчих прав був далекий від досконалості. Списки позбавлених виборчих прав, які, згідно із законодавством, складалися місцевими радами, зазвичай детально коригувалися органами ДПУ, міліцією, фінвідділами виконкомів рад, передавалися до виборчих комісій і мали характер остаточного вердикту. При такій процедурі неминучими були суб'єктивізм, елементарні помилки і зловживання. У багатьох випадках позбавлення прав було результатом формального, анкетного підходу до виборців, без врахування конкретних обставин індивідуальних особливостей.

Аналіз архівних документів надає можливість оцінювати практику позбавлення виборчих прав як фактичну розправу з опозицією і засіб утримання громадян у покорі, оскільки вона включала обмеження багатьох аспектів життєдіяльності громадян і супроводжувалася грубими порушеннями законодавства про вибори. В умовах формування тоталітарного режиму позбавлення виборчих прав виступало як різновид політичних репресій.

Інститут поразки у виборчих правах відіграв важливу роль у справі маніпулювання колом виборців і впливав на результати виборів. Відсутність чіткої регламентації позбавлення прав призводило до поширення різноманітного тлумачення законодавчих норм і свавілля на місцях.

.....
Спрямована переважно проти економічно і політично самостійних громадян, система позбавлення виборчих прав відповідала одному із своїх призначень – утвердженню одностайності і одноманітності всіх сторін життя громадян республіки і країни. Після виконання своєї функції систему позбавлення виборчих прав скасувала Конституція УРСР 1937 року.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Гонтар А.В. Городские Советы Украины: История становления и развития. – К. – О. – 1990 г. – 204 с; Гусев К.В., Дробижев В.З. Рабочий класс в управлении государством (1926 – 1937 гг).- М., 1968. – 100 с.; Давидюк А.Т. Политическая активность рабочего класса. – Львов. 1986. – 157 с.; Ким А.И. Советское избирательное право. - М., 1965. – 608 с; Кукушкин Ю.С. Сельсоветы и классовая борьба в деревне (1921-1932 гг).-М., МГУ, 1968.-294 с; Лепёшкин А.И. Местные органы власти Советского государства (1921 – 1936 гг). - М., 1957.-411с.; Олейник Н.Н. Деятельность Коммунистической партии по укреплению Советов 1921-1925 . – Х., 1989. – С. 25-49; Смирнова В.В. Зарождение советского избирательного права (1917-1925 гг) - М., 1973. – 235 с; Рудик П.Л. История советского избирательного права (1917-1936 гг)-М., 1991. – 426 с. 1 інші; 2. Конституція УСРР // Слюсаренко А.Г.; Томенко М.В. Історія Української Конституції. – К., 1993. – С. 131-132; 3. Радянська Україна. – 1927. – № 1-2. – С. 5; 4. Державний архів Дніпропетровської області (ДАДО) -Ф. 3651. - Оп. 1. - Спр. 158. - Арк. 3-4; 5. Підсумки виборчої кампанії 1925-1926 рр.– Х., 1926. – С. 26; 6. Центральний державний архів вищих органів влади і управління України (ЦДАВО України) - Ф. 3316.– Оп. 20.– Спр. 9921.– Арк. 97-100, 114; 7. Стенографічний відчит Х-го окружного з'їзду Рад Київщини. – К., 1927. – С. 498. 8. Звіт Одеської міської Ради робітничих та селянських депутатів за час роботи IX скликання. Березень 1927 р. – грудень 1928 р. – О., 1928. – 167 с; 9. Міські селища УСРР. Збірник. Статистично.-економічних відомостей. – Х., ЦСУ УСРР 1929. – 184 с; 10. Красный горняк.- 1927. – 6, 11 февраля. 11 Конституція УСРР. – Х., 1929. – 28 с; 12. Вісті. 1928 . – 24 жовтня. Підсумки перевиборів Рад 1928 - 1929 рр.– Х., 1929. – С. 35-36; 13. Собрание законов и распоряжений рабоче-крестьянского правительства СССР Р. – М., 1930. № 50. – ст. 523 ; 14. Выборы в советы и состав органов власти в СССР в 1931 г. – М., 1931; Історія Української РСР У 8 т. – К., 1977. Т. 6 – С. 270; 15. Вісті ВУЦВК. - 1934 – 15 жовтня; 16. Выборы в Советы в Союзе СРСР 1934 - 1935 г. – М., 1935. – С. 9.

Л.В. Низова

ВЗАЄМВІДНОСИНИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ІЗ СТАРИМИ КООПЕРАТОРАМИ В УКРАЇНІ У 1919–1920 РР.

Умова «поголовного» кооперування населення була визначальною для партії більшовиків. Вони хотіли підкорення його радянській владі, й тому центром своєї політики обрали одержавлення населення країни через «поголовне» кооперування. Воно стало механізмом підкорення дрібних виробників – тим шляхом, який потрібний був для зміни їх соціально-економічної природи. В одержавлення дрібних власників у країні більшовики визначили старих кооператорів як своїх помічників в залученні останніх до «поголовного» об'єднання: в єдину «виробничо-споживчу мережу» комун, як сподівався В. Ленін у 1918 р.; у 1919 р. в єдину споживчу комуну; у Центроспілку в 1920р.

В. Ленін намагався «поголовно» кооперувати населення у радянській державі, визначивши, що потрібно знайти заохочення для цього для старих кооператорів, які допоможуть здійснити цей процес. Бажання очолити всі кооперативи у країні, зрештою, схилило керівників споживчої кооперації на згоду до співпраці з радянською владою.

Хто такі старі кооператори? Чому вони все ж не погодилися на співпрацю з більшовиками?

«Старі» кооператори були представниками найбільшої суспільної організації, яка мала до революції 1917 р. капіталістичне обличчя. Дрібнобуржуазна кооперація (за визначенням В. Леніна) оголосила після приходу до влади більшовиків про свою нейтральну політичну позицію у державі. Але партія вбачала це як мімікрію, за якою ховались симпатії останньої до денікінщини, а в Україні – до співробітництва з С. Петлюрою. Вдалу характеристику їй дали на зборах кооператорів у 1920 р.: «Стара кооперація прагнула благополучно ужитися при всіх режимах країни, висуваючи на своєму аванпості залежно від режимів більш або менш близьких до режиму ідеологію та керівників. На Україні під час численної зміни властей, пристосування кооперації до різних режимів, приховування нею свого соціально-політичного лиця, виробилося в особливо вмилу кооперативну політику, і недаремно в одній із своїх заяв про раднаркоми України представники найбільших українських кооперативних об'єднань заявляли про те, що вони можуть перенести та пристосуватися до будь-якого режиму, проте крізь цю кооперативну лояльність просвічує істина – куркульська, а іноді й прямо контрреволюційна сутність старої кооперації, у середині якої ще не відбулося свого Жовтня»¹.